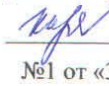

Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение Кара-Хольская средняя общеобразовательная школа им. К.С. Шойгу с. Кара-Холь муниципального района «Бай-Тайгинский кожуун Республики Тыва»

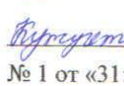
РАССМОТРЕНА

Руководитель ШУМО
учителей родных языков

 /Кужугет Ч.И.
№1 от «30» августа 2023 г.

СОГЛАСОВАНА

Заместитель директора по
УВР

 Кужугет Р. К/
№ 1 от «31» августа 2023 г.

УТВЕРЖДЕНА

Директор МБОУ Кара-
Хольской СОШ

 /Монгуш А. С./
Приказ №5 от «01» 09
2023 г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

учебного предмета «Родная (тувинская) литература»

для обучающихся 9 класса

Кара-Холь - 2023

«Төрээн (тыва) чогаал» эртемннге Федералдыг ажылчын программа

1. 1. «Төрээн (тыва) чогаал» эртемннге Федералдыг ажылчын программасы («Төрээн дыл болгаш төрээн чогаал» эртемнер адыры) (улаштыр - тыва чогаал, тыва чогаал программасы) тыва дылын эки билир уругларга таарыштыр кылдынган, программада тайылбыр бижик, өөредилгениң ужур- уткалыг кезээ, тыва чогаал программанын шиңгээткениниң түңнелдерин киирген.
2. Тайылбыр бижик кезээнде тыва чогаал эртемин өөредириниң ниити сорулгазын, өөредилге планында туружун, өөредилгениң ужур-уткалыг кезээ болгаш программанын шиңгээткениниң түңнелдерин киирген.
3. өөредилгениң ужур-уткалыг кезээнде ортумак ниити өөредилгеде класс бүрүзүнге албан өөредирин сүмелээн чогаалдарның даңзызын тодараткан.
4. Ортумак ниити өөредилгеге тыва чогаалды шиңгээткениниң бот-тускайлаң, метапредметтиг, ол ышкаш өөредилге чылында шиңгээткен турар ужурлуг предметтиг түңнелдерни программада киирген.

5. Тайылбыр бижик.

- 5.1. Программа башкыларга өөредилге адырында чаа үениң педагогиктиг болгаш методиктиг угланыышкыннарын чугулалап, ажылчын программа тургузуп ажылдаарынга методиктиг дуза көргүзөр сорулгалыг ажылдап кылдынган.
- 5.2. өөредилгениң регионалдыг болгаш этнокультурлуг онзагайларын чугулалап, сайзыралдыг ниитилелге амыдырап-чурттаар, Россияның хөй националдыг чоннары-биле акы-дуңмалышкы хамаарылгалыг, патриотчу болгаш эп-найыралчы туруштуг, ол ышкаш кожа-хелбээ чоннарның культуразын билир хамаатыны кижизидер болгаш сайзырадыр сорулга салдынган, эртемни дес- дараалаштыр өөредир принциптерже кичээнгейни углаан.
Кижилерге ынак болурунга, тыва чоннуң культуразын суртаалдаарынга, янзы-бүрү чоннарның дылын, ёзу-чаңчылын хүндүлээринге, найыралдыг харылзаа тудуп чурттаарын хевирлээринге, делегейге тайбыңны чарлап делгередиринге, өзүп орар салгалды кижизидеринге тыва литератураның салдары улуг. Ол бүгү-российжи үне кылдыр санаттынып турар.
- 5.3. өөредилгениң аңгы-аңгы чадаларынга, уругларның назы-харынга, сонуургалдарынга дүүштүр чечен чогаал - уран чүүлдүң хевири дээрзин шиңгээдирин Программада киирген. Уран чүүлдүң БҮГҮ хевирлери-биле бир дөмей чогаалдың өзээн автор - чечен чогаал (сөзүглел) - номчукчу деп билиишкиннер тургузуп турар.
- 5.4. Тыва чогаал эртеми уругларны чаагай үзел-бодалдарлыг болурун, эстетиктиг көрүжүн хевирлээр, ном-дептерге сонуургалдыг, бойдуска, кижиге, дириг амытаннарга

ынак, ужур-чурумга кижизидер. Чүвени хей талалыг шингээдир, делгем билиглиг, аас болгаш бижимел чугаазы сайзыраңгай болурун хевирлээр.

5.5. Тыва чогаалды төөгү болгаш ёзу-чаңчылдарга даянып өөредирин программада үндезин кылдыр алган. Тыва чоннуң улусчу кижизидилгезин, ёзу-чаңчылдарын, чаңчылчаан ажыл-ижин, делегейже көрүүшкүнүн илереткен чогаалдарны уругларга таныштыарын болгаш сайгарып өөренирин кичээнгейге алган. Амыдыралдың бүгү байдалдарында амыдырап-чурттаарынга уругларны белеткээрин чугулага ап турар.

5.6. Тыва чогаал эртеминиң ужур-уткалыг кезээнде аас чогаалының жанрларын, тыва чогаалчыларның кижизидилгеге салдарлыг чогаалдарын, ол ышкаш Россия болгаш делегей чоннарының, Тываның орус дылдыг чогаалчыларының тыва дылче очулдурган чогаалдары кирип турар.

5.7. Эрте-бурунгу шүлүк тургузуглуг «хам алгыштары» деп билигни программада бир дугаар киирген. Алгыш-йөрээлдерде, хам алгыштарында национал-төөгүлүг болуушкуннар, үндезин ёзу- чаңчылдар кирген дээрзин уруглар өөренир.

Россияда хөй аймак чоннуң төөгү-культурлуг амыдыралын, чараш мөзү-шынарын болгаш чаңчылдарын көргүскен аас чогаалының хевирлерин, чечен чогаалын шингээдири улуг кижизидикчи болгаш өөредиглиг салдарлыг.

5.8. 5-8 класстарга тыва литератураны жанр, аймак болгаш проблема-тематиктиг принциптерге даянып өөредир болгаш мөөңнеп шингээдири сумелээн.

5.9. Тыва чогаал эртемин өөредириниң ужур-уткалыг кезээ.

Улустуң аас чогаалы: үлегер домактар, чечен сөстөр, улустуң ырылары, кожамыктар, тывызыктар, тоолчургу чугаалар, төөгү чугаалар, йөрээлдер, хам алгыштары, тоолдар, маадырлыг тоолдар (эпос);

эрте-бурунгу түрүк бижимел тураскаалдар;

тыва чогаал проза, поэзия, драматургия;

Россия чоннарының чогаалы, делегей чоннарының чогаалдары;

литература теориязы (шингээдир ужурлуг ниити билиглер).

5.10. Тыва чогаал эртемин өөредири дараазында сорулгаларны чедип алырынче угланган:

уругларның номчулгага сонуургалын бедидер, номчулга болгаш чугаа культуразынга өөредир чоннуң аас чогаалының чараш мөзү-шынарынга хамааржыр үнелерни билир кижилер болуп хевирлеттинеринге чаңчыктыары;

номчаан чүүлүнүң утказын билип, тайылбырлап, сайгарып, шын үнелеп турары, аас болгаш бижимел чугаазын сайзырадыр ажылдарны күүседир;

амыдыралды чечен чогаалда көргүскенин сеткил-сагыжы-биле хүлээп, медреселдиг-биле угаап, ханы сайгарып, болуушкуннарга хамаарыштыр бодунуң бодалын бадыткап,

өскөлөрдүн туружун билип, чечен чогаалда амыдыралды көргүскөн онзагай арга, чонунун чаңчылчаан ажыл-хожулун, чуртталгазын көргүскөн үнө дээрзин билиндирери;

бодунун болгаш өскө чоннарнын үндезин ёзу-чаңчылдарына, чечен чогаалына хүндүткелдиг, кижиге ынак, хамааты болгаш патриотчу бот-медерели бедик кижинин ниити сайзыраарына чогаалдын ужур-дузазын суртаалдап, бот-тускайлаң номчуттунарына сонуургалдыг болурун кижизидер.

5.11. Тыва чогаалды шингээдиринге өөренир шактар саны - 9-ку класска 68 шак (неделяда 2 шак).

6. 9-ку класска еередиленген ужур-утказы.

6.1. Тыва литератураның сайзырап келген оруктары

6.1.1. Мецге даштың сырыны.

Эрте-бурунгу тураскаалдар «Култегин».

«Означенное суурдан тывылган тураскаал» (очул. А.А Даржай, Ю.Ш. Кунзегеш).

6.1.2. Тыва шулукчулерниң чогаалдары.

Ю.Ш. Кунзегеш. шулук «Кек-Эл», «Багырның хылыжы».

А. А. Даржай. шулук «Бурунгунуң изи-биле».

И.Б. Иргит. шулук «Кежээ дажы».

6.2. Таңды, Саян ийи сынның аразына.

6.2.1. Тыва чогаалчыларның проказы.

С.К. Тока. Очерк «Каргыга чорааным».

Н.Ш. Куулар. Тоожу «Ацнаашкын соонда болчаг» (шилиттинген эгелер).

6.2.2. Тыва шулукчулерниң чогаалдары.

С.А. Сарыг-оол. шулутлел «Саны-Меге» (шилиттинген эгелер).

М.Ы. Идам-Сюрюн. шулук «Союспан».

С.Б. Пюрбю. шулутлел «Чечек» (шилиттинген эгелер). шулук «Кара-Суг», «Хайыракан».

З.А. Намзырай. шулук «Аяк хээлиг Тыва чуртум».

6.2.3. Тыва драматургия.

В. Ш. Кек-оол. Трагедия «Хайыраан бот».

6.2.4. Россия чоннарының чогаалдары. Орус болгаш делегей литературы.

В. Шекспир. Трагедия «Ромео биле Джульетта» (шилиттинген кергузуглер) (очул. С.Б. Пюрбю).

6.3. Дайын дээрге дарызыг чыт.

6.3.1. Тыва шулукчулерниң чогаалдары.

С. Б. Пюрбю. шулук «Тулчуушкунче», баллада «Кызыл кош».

6.3.2. Тыва чогаалчыларның проказы

С.А. Сарыг-оол. Тоожу «Белек» (шилиттинген эгелер).

О.К. Саган-оол. Очерк «Арат чоннуң мурнундан» (шилиттинген эгелер).

6.4. Тос-ла чузун малымайны

6.4.1. Тыва шулукчулерниц чогаалдары.

В.Л. Эренчин. шулук «Денен-Шилгим», «Кадарчы уруг».

В.С. Серен-оол. шулук «Огже чалалга».

6.4.2. Тыва чогаалчыларның проказы.

Е.Т. Танова. Тоожу «Кара-Бай» (шилиттинген эгелер).

6.5. Аспас дизе, хая керун.

6.5.1. Тыва чогаалчыларның проказы.

А.А. Даржай. Тоожу «Оцгар» (шилиттинген эгелер), чечен чугаа «Он рубль».

Ф.Ш. Сеглецмей. Тоожу «Тын дээш демисел» (шилиттинген эгелер).

6.5.2. Тыва шулукчулерниц чогаалдары.

М.К. Олчей-оол. шулук «Үш чуве кара», «Үш чуве дошкун», «Үш чуве дудуу».

Э.Б. Мижит. шулуглел «Субедей».

А.А. Даржай. шулук «Тыва дылым».

6.5.3. Россия чоннарының чогаалдары. Орус болгаш делегей литературазы.

В.Г. Распутин. Тоожу «Дириг чорааш черле утпа» (очул.А.К. Калзан) (шилиттинген эгелер).

6.6. Литература теориязы.

Очерк. Баллада. Лиро-эпиктиг жанр. Трагедия.

6.7. Ортумак ниити өөөредилге деңнелинге өөреникчилерниц тыва чогаал эртеминиң программазын шиңгээткен соонда, дараазында бот-тускайлаң түңнелдер хевирлеттинер:

1) *хамааты кижизидилге:*

хамааты кижиниң хүлээлгелерин күүседиринге болгаш эргелерин боттандыраарыңга белени, хоойлу ёзугаар хостуг алдынарыңга болгаш өске хамаатыларның эрге-ажыыңга хүндүткелдиг болуру, өг-бүле херээниң, өөөредилге организациязының, тус чер каттыжылгазының, төрөөн чериниң, чуртунуң ажыл-херээнге идепкейлиг болуру, амыдыралда болуушкуннарны чечен чогаалда чырыттынганы-биле деңнээри;

херекчок кыдыкы көрүштерге (экстремизм), кижиниң эрге-ажыыңга, дең эргелиинге хамаарыштыр кызагдаарыңга сундулуг чоруктан ойталаар, аңгы-аңгы социал институттарның кижиниң чуртталгазыңга салдарын билип турар, хамаатының эрге-ажыы, хостуг чоруу болгаш хүлээлгелериниң дугайында билир, хөй янзы аймак-чоннуг (поликультурлуг) болгаш чүдүлге-сүзүглели аңгы ниитилелге бодунуң кол эргелерин, хостуг чоруун база янзы-бүрү чоннар аразыңга бодун алдынарының чижээн, дүрүмүн төрөөн тыва чогаалдың чижектеринге даянып сайгарары; чогаалдарда чижектерге даянып

алгаш, школаның бот-билчиинин, бот-деткижиинин чаагай үзел-бодалдыг ажылдарның янзы-бүрү хевирлеринге идепкейлиг киржип, бот-башкарнып ажылдаарынга белени;

2) *патриотчу кижизидилге:*

чүдүлге-сүзүглели аңгы-аңгы, хөй янзы аймак чоннуг россияжи ниитилелдин кежигүнү мен деп медереп билип турар, тыва дылы болгаш чогаал, төөгү, бодунуң төрөөн чери ыдыктыг деп билир, Россия Федерациязының төөгүзүнге, культуразынга сонугалдыг, орус болгаш делегей литературазын тыва чогаалдар-биле чоокшулаштыр өөренирин медереп билири;

бодунуң улуг чурту - Россияның эртем сайзыралында, уран чүүлүнде, спортта, технологияларында база чоннуң дайынчы болгаш куш-ажылчы чедиишкinnerин үнелиг чүүлдер кылдыр санап чорууру;

Россияның ыдыктыг чүүлдеринге - символдарга, күрүне байырлалдарында, төөгү болгаш бойдус өнчүзүнге база төрөөн черинде чурттап чоруур янзы-бүрү аймак чоннуң ёзу-чаңчылдарында хүндүткелдиг болуру, тыва чогаалда оларның илереп келгенин эскерип билири.

3) *сагыш-сеткил, мөзү-шынар кижизидилгези:*

утка-шынары үнелиг чүүлдерге, оларга хамаарышкан дүрүмнерге даянып база амыдыралдың байдалдарында дүүштүр чогаал маадырларының аажы-чаңында болгаш ажыл-херээнге үнелелди бээри, кижизидилге ажылының уг-шиин чөп илередип билири;

мөзү-шынар болгаш эрге-хоойлу дүрүмнеринге дүүштүр бодунуң хөделиишкinnerинин уржук-салдарларын медереп билири, бодунуң болгаш өске улустуң аажы-чаңында, ажыл-херээнге үнелел бээри;

ниитилелге удур хөделиишкinnerни хүлээвези, бот-хуунуң болгаш ниитилелге кижиниң хостуг чоруун база харысалгалыг болурун билири;

4) *эстетиктиг кижизидилге:*

уран чүүлдүн хевирлерин, бодунуң болгаш өске чоннарның ёзу-чаңчылдарын, чогаадылгазын шицгээдири, уран чүүлдүн хевирлеринин, ооң иштинде өөренип турары чечен чогаалдың кижиге сеткил-сагыш хайныышкынның салдарлыын билири;

чечен чогаалды болгаш аңгы-аңгы культуралар аразында холбааны, бот-билчиин аргазы деп медереп билири;

аңгы-аңгы аймак-сөөк чоннуң ёзу-чаңчылдарын, улусчу чогаадылгазын, төрөөн чуртунуң болгаш делегей уран чүүлүнүн үнезин билири;

уран чүүлүнүн янзы-бүрү хевирлеринге бодунуң хамаарылгалыын бот-тускайлац илередип билири;

5) *мага-бот болгаш сеткил-сагыш талазы-биле кадык, амыр-тайбың болурун хевирлээри, куш- дамыр кижизидилгези:*

бодунуң амыдыралчы база номчукчу дуржулгазынга даянып, кадыкшылынга хумагалыг, кандыг- даа байдалда сеткил-сагыш талазы-биле шыдамык, бодун холга тудуп, мага-бот болгаш угаан кадык-чаагай чурттаарын медереп билири, кадык амыдыраарының үнезиниң уг-шиин билири, харыысалгалыг чоруурун (шын чемненири, арыг-силиг болурунуң дүрүмнерин сагыыры, өөредилгениң болгаш дыштанырының чурумун) дең тудуп билири; багай аажы-чаңның (эзиртир суксун ижери, таакпылаары болгаш наркотик ажыглаары) болгаш оон-даа өске хоралыг чүүлдерниң кижиниң угаан-медерелинге багай уржуктарын, оон аңгыда янзы-бүрү медээлерниң хоралыын, ооң иштинде интернетке хандыкшыырының хоразын билири, айыыл чок чоруктуң дүрүмнерин сагыырын медереп билири;

ниитилелге медээ-харылзаа болгаш бойдус айыыл-халавының үезинде тургустунуп келир болуушкуннар дугайын билири, айыыл-халап үезинде бодун холга тудуп, камгаланып шыдаар арга-дуржулгалыы, бодун болгаш өскелерни буруудатпайн, канчаар хөделириниң сорулгаларын тургузуп билири;

чечен чогаалда чижектерни сактып, херек кырында тургустуна берип болгу дег нарын болуушкуннардан канчаар амыр-тайбың үнүп болурун, ол ышкаш сагыш-сеткил байдалын холга тудуп, өскелерниң сагыш-сеткилин билип, кым-даа частырыг кылып болурун амыдыралдан болгаш литературлуг маадырларның үлегеринден эскерип, медереп билири;

6) *куш-ажыл кижизидилгези:*

өг-бүлезинге, школазынга база хоорай, республика деңнелинге технологтуг болгаш социал угланыышкынның сорулгаларны шиитпирлежиринге идепкейлиг болуру, боттандыраарынга саналын кирип, ажылды планнап, күүседиринге харыысалгалыы;

чогаалдардан билип алганы янзы-бүрү мергежилдерге сонuurгалы, ажылдаар мергежилин шын шилип билири;

амыдырап-чурттаарынга өөредилгениң ужур-дузазын, ооң ажыктыын медерелдии-биле билип турары;

шиңгээдир мергежилинге өөренип, дүрген чаңчыгары;

тыва улустуң аас чогаалын болгаш чогаалдарын өөренип тура, куш-ажылга хүндүткелдиг болуру, ооң түңнелдери кандыг болурунга сонuurгалдыы, бодунуң күзелдеринге дүүштүр келир үеде мергежилин баш бурунгаар шилип, амыдыралчы планнар тургузуп чурттаары чугула дээрзин билип турары;

7) *экологтуг кижизидилге:*

экология айтырыгларын шиитпирлээринге бодунуң билиин үнелеп, кандыг салдарлыын

билири, билиин түннөп болгаш үнөлөп билири;

бойдус камгалаар ёзу-чаңчылдарга хамаарышкан билииниң деңнелин бедидери, тодаргайлаары, чидиг айтырыгларны илередип, оларны шиитпирлээриниң оруктарын билири;

бойдус камгалалын чырыткан чечен чогаалды өөренип тура, долгандыр хүрээлелге хоралыг уржуктарны билири, бойдус камгалалынга хамаарышкан дүрүмнерни сагыырын медресеп билири; технологтуг сайзырал бедик ниитилелге бойдушту шинчилээр, шиңгээдир, камгалаар айтырыгларны шиитпирлежиринге идепкейлиг болуру;

8) *эртем үндезинниг угаап шиңгээдишишкинни билири:*

өөрөнгөн болгаш боду номчаан чогаалдарынга даянып, ниитилелдиң амгы сайзыралында кижиниң, бойдуштуң ниитилел хүрээлели-биле сырый харылзаалыын тодарадып билири; төрөөн дылды, номчулганы болгаш ёзу-чаңчылдарны шиңгээдири долгандыр делегейни шиңгээдириниң кол аргазы дээрзин билири;

чогаал эртемниң онзагайын чугулалап, шинчилел ажылын күүседир аргаларны өөренип алыры, хайгааралга, дуржулгага даянып, шинчилел ажылын бот-тускайлаң болгаш коллективтиг эки түннөлдиг күүседирин билири;

9) *ниитилелде, бойдушта өскерлип турар болушкуннарга уругларның алдынын билири: хей-ниити черинге, ниитилелге, бөлүктөргө, каттыжылгаларга, өг-бүлөгө шын алдынары, чечен чогаал болгаш маадырларның чижээнге даянып, дүрүмнерни сагыыры, хүлээлгени күүседир, хөй янзы ёзу-чаңчылдарлыг чоннар-биле демниг амыдыраарын билири;*

кандыг-даа байдалдарда кижилер-биле бодунуң билиин болгаш дуржулгазын үлежип, кады демнежип, шиитпир үндүржүп ажылдаарын билири, бодунуң ыяк билир чүүлүн херек кырында боттандырып шыдаары, өскелерден ееренип, билиин бедидеринге база өскелерниң арга- дуржулгазын кады ажылдажылгага кириштирерин билири;

чогаалда окур-хевирлерни илередир, оларныц аразында харылзаалыын сайгарар литературлуг аргаларны билири, бодунуң билбес турганы билиглерин, ыяк билерин болгаш четпезин медресеп, бурунгаар сайзыраар планын тодарадып билири, болушкуннарныц дугайында даап боданыры; кол билиг, терминнер болгаш концепцияда билиишкиннерге дүүштүр бот-тускайлаң ажылдап билири;

ниитилел, бойдус, болгаш чурттуң экономиказының дугайында айтырыгларның сырый харылзаалыын сайгарып билири;

долгандыр хүрээлелге хамаарышкан чөрүлдээлиг айтырыгларны шиитпирлээринге бодунуң туружун, кылдыныгларын, сорулгаларын база когаралдардан чайлаарын шын угаап билири; амыдыралчы болгаш номчукчу арга-дуржулгазынга даянып, сагыш-сеткилдиц дүвүрээзинниг байдалын эскерип, таарымчалыг азы таарымча чок байдалдар

туруп болурун баш удур билип турары.

6.8. Ортумак ниити өөредилгеде тыва чогаалды шингээткен түңнелинде өөредилгениң угаап шингээдир, харылзажылга чорудар, башкарылгалыг бүгү талалыг кылдыныгларын чорудуп база демнежип ажылдаарын билири өөреникчилерге хевирлеттинер.

11.2.1. өөредилгени угаап шингээдириниң бүгү талалыг кылдыныгларының кезээнде кирип турар дараазында логиктиг хөделиишкиннер өөреникчилерге хевирлеттинер:

объектилерниң (уран-чечен болгаш өөредилге сөзүглелдери, чогаал маадырлары болгаш оон-даа өске чүүлдер) болгаш болуушкуннарның (чечен чогаалда угланыышкыннар, төөгү-литературлуг хөгжүлдө чадалар) боттут демдектерин илередип болгаш сайгарып билири;

литературлуг сайгарылганы чорудуп билири, билигни түңнээр, деңнээр, сайгарылга кылыр Үндезиннерин болгаш негелделерин тодарадып билири;

сорулгага дүүштүр сайгарып турары чогаал сөзүглелинде барымдааларның болгаш хайгааралдарның үндезинин, чөрүшкээн деңнээри, түңнелдер тодарадыр негелделерин илередип билири;

салдынган сорулганы күүседиринге медээлер болгаш барымдааларның эвээш бооп турарын илередири;

литературлуг угланыышкыннар, оларның хөгжүлөзи, чогаалда болуушкуннарның чылдагаан болгаш түңнелин илередири, дедукциялыг болгаш индукциялыг угаалгаларга база оларның аразында харылзаалыын даап бодаан угаалгага даянып, түңнел үндүрери;

янзы-бүрүзү сөзүглелдер-биле ажылдаарының өөредиглиг сорулгаларын бот-тускайлаң шилип (айтырыгны шиитпирлээриниң каш янзы аргаларын деңнээри, бодунуң шиитпирлеп үндүгени каш янзы негелделериниң иштинден тааржырын шилип алыры) билири.

11.2.2. өөредилгениң угаап шингээдириниң БҮГҮ талалыг кылдыныгларының кезээнде кирип турар шинчилел ажылы-чорудулгазын күүседип билири өөреникчилерге дараазында ниити билиглерни хевирлээр:

сайгарар айтырыгларны литературлуг билиглер шинчилээриниң үндезини кылдыр ажыглаары; шинчилел ажылының эки түңнелдиг болурун, херек кырында бар барымдааларның болгаш шинчилээр ажылдарның харылзаалыын бот-тускайлаң тодарадып билири;

алыс шынга дүгжүп турар бодунуң болгаш өскелерниң бодалын, туружун, санал-оналын барымдаалыг, эртем даап бодаашкынныг тургузуп билири;

чогаалда болуушкуннарның, чөрүлдээлерниң аразында чылдагаан-түңнел харылзаалыын

болгаш хамаарылгалыын тургузуп алганы план ёзугаар шинчилээри;
шинчилелден (эксперимент) үнген медээниң херек кырында ажыглаттынып болурун
болгаш үндезинниг шынныын үнелеп билири;

кылдынган хайгааралдардан, шинчилел ажылды кылыр дуржулгалыындан түңнелди
болгаш ниити түңнээшкинни бот-тускайлаң илередип билир; алган түңнелдерни
бадыткалдарлыг үнелээр аргаларны ажыглап билири;

чогаалдан үзүндүлөрдө, болуушкуннарда чоокшулакшак азы демей болуушкуннарны,
оларның уржуктарын баш бурунгаар даап чугаалаар, ол ышкаш тургустунуп келген
байдалдарда санал- оналын таныштырар, болуушкунну тайылбырлаар.

11.2.3. өөредилгениң угаап шиңгээдириниң бүгү талалыг кылдыныглар кезээнде кирип
турар медээ-биле ажылдаары өөреникчилерге дараазында ниити билиглерни хевирлээр:

бот-тускайлаң дилеп, шүүштүрүп, чаңгыс аайлап, сайгарып болгаш бар медээни
өөредилгеге ажыглаары-биле шилип билири, ук медээлерни таныштырып, өскертип
билири;

өөредилгениң сорулгазынга дүүштүр шинчилел ажылдарын азы өске-даа медээни
таныштырарда, иллюстрациялар, схемалар, диаграммалар, оон-даа өске графиктиг
чуруктарны таныштырар таарымчалыг арганы бот-тускайлаң шилип, шинчилээр уjurлуг
ажылдарга шын ажыглап билири; чечен чогаал база өске-даа медээ дугайын таныштырар
аргаларның үлөгерлерин шилиир болгаш янзы-бүрү медээлерни сайгарып, тайылбырлап
билири;

янзы-бүрү медээлерден алдынган үндезиннерде демей барымдааларны (ол-ла бодалды,
тайылбырны бадыткап азы буруу шаап турары) тывар;

чогаал сайгарарынга башкының саналдааны азы бодунуң тургусканы негелделерни
күүседиринге янзы-бүрү медээлерге даяныры идегелдиг дээрзин үнелээри;

янзы-бүрү медээлер-биле билдилиг ажылдап шыдаар арга-шинээ (номнар, өөредилге
номнары, справочниктер, энциклопедиялар, каталогтар, словарьлар, CD-Rom, Интернет).

11.2.4. вередилгениң харылзааа чорудар бүгү талалыг кылдыныгларының кезээнде кирип
турар харылзакып ажылдап билири уругларга хевирлеттинер:

бодунуң бодалын, туружун өске кижилерге билдингир илередип шыдаар, сеткил-сагыш
хайнышкынынныг чугаа Үезинде туружун таарыштыр илередип, сорулгазынга
ДҮҮШТҮР аас болгаш бижимел ажылдарны күүседири;

аас чугаага харылзакыр аргаларны болгаш социал им-демдектерниң утказын билир,
чөрүлдээлиг байдалдарның үндезинин чечен чогаалдар-биле деңнеп, тодарадып шыдаар,
маргылдаалыг байдалдарны чавырар дугуржулгалыы;

өскелерниң сагыш-сеткилин билири, чугаалажып турар кижизинге хүндүлелдиг,

чөпшээрешпейн турарын таарымчалыг саналдаары, кичээлдің азы марғылдаалыг чугааның темазын шиитпирлээрінге айтырыгларны эп-чөптүг салып билири, өскелерни деткиири; бодалдарын өскелерниң бодалдары-биле деңнээр, карышкактыг болгаш дөмей туруштарны тывары;

литературлуг сайгарылга кылыр дуржулгазынга, шинчилел, төлевилел кылып билиринге даянып, күүсеткен ажылын хөйүнүң мурнунга таныштырары;

таныштырылганың сорулгаларынга база дыңнакчыларга дүүштүр, илеткээриниң хемчээлин, аргазын бот-тускайлаң шилип билир, чуруктарлыг бижимел сөзүглелдерни деңнеп, чедимчелиг таныштырып билири.

11.2.5. өөредилгениң башкарылгалыг БҮГҮ талалыг кылдыныгларының кезээнде кирип турар бодунуң ажыл-чорудулгазын таарыштырып ажылдап билири өөреникчилерниң таарыштыр ажылдап билирин хевирлээр:

чечен чогаалдарда теманы, болуушкуннарны сайгарып, өөредилге болгаш амыдыралчы байдалдарда канчаар шиитпирлээрин илередиди;

бот-тускайлаң, бичии азы ниити бөлүккө шиитпир хүлээп ап тура, янзы-бүрү көрүштерниң (туруштарның) ужур -утказын, уг-шиин тодарадып билири;

сорулгага дүүштүр онаалганы азы ооң кезек чамдыын күүседиринге таарыштыр тургусканы ажылдың чурум ёзугаар планын бот-тускайлаң тургузуп билири, бодунда бар билиинге болгаш арга-шинээнге дүүштүр онаалганы күүседирин тайылбырлап көргүзери; чогаалды, сөзүглелди сайгарар ажылдың, ол ышкаш амыдарап-чурттаарының, планын тургузары, сайгарылга кылыр арга-дуржулгазынга даянып, саналдап турар планны эдип-чазап билири;

шилип алган шиитпири болгаш хүлээп алганы ажылы дээш харыысалганы алыры.

11.2.6. өөредилгениң башкарылгалыг БҮГҮ талалыг кылдыныгларының кезээнде кирип турар бот- хыналданы чорудары, сорук кириишкини, бодун болгаш өскелерни шын билип турары өөреникчилерниң таарыштырып ажылдаар арга-шинээн хевирлээр:

чогаал эртемин шингээдиринге бот-идепкейлиг болуру, ажылынга хамаарыштыр бот-хыналда кылыры база бот-үнелел бээр аргаларны ажыглап билири;

өөредилгениң байдалын шын үнелээри болгаш ону өскертип болурунун планын сүмелээри;

өөредилгениң сорулгазын боттандырарда, бар үлегер-чижектерни, бергедээшкиннер тургузуп болгу дег байдалдарны чугулага алыры, сүмелерни барымдаага ап, таарыштырып ажылдаарын чугулалаары;

ажылдың чедишкинниг, чедимче чок түңнелдиг бооп болурунун чылдагааннарын тайылбырлаар, алган арга-дуржулгазынга үнелелди бээри, тургустунган байдалдарда шын,

таарымчалыг нелелди салып билири;
чаа байдалдарның, өскерлип турар болуушкуннарның, ол ышкаш илереттинген
чазыгларның, тургустунуп турган бергедээшкиннерни үндезинге ап, эдилге-чазалга
кылыры, түннелдерниң сорулга болгаш негелделерге дүгжүп турарын шын үнелээри;
бодунуң сагыш-сеткил байдалын болгаш өскелерниң иштики байдалын тус-тус деңнеп,
ылгалын тодарадып болгаш башкарып билири;
сагыш-сеткил байдалын тодарадып, ооң чылдагаанын сайгарып билири;
чечен чогаалда чижектерни сайгарып тура, бодун өске кижиниң орнунга салып билири,
өске кижиниң кылып турар хеделиишкиннериниң чылдагаанын болгаш бодадын билип
турары; бодунуң сеткил-сагыш илерээшкинин таарыштырып билири;
чогаал маадырларының аразында харылзааларны сайгарып тура, өске кижиге, ооң
бодалынга, санал-оналынга медерелдиг хамаарылгазы;
боду, ол ышкаш өске кижиге база чазып болур дээрзин медереп билири;
бодун болгаш өскелерни буруу шаап, кочулааашкын чок хүлээп билири;
бодунга болгаш өскелерге ажык сеткилдиг болурун медереп билири; долгандыр бүгү
байдалды хыналдага ап шыдавас дээрзин медереп билири.

11.2.7. Кады ажылдаарының дараазында мергежилдери өөреникчилерге хевирлеттинер:
тыва чогаал кичээлдеринге тодаргай чидиг айтырыгны шиитпирлээринге команда-биле
(ийилеп, бөлүктөп, ниити) болгаш хуузунда ажылдаарын билер, ажыктыг талаларын
шилип турар, салдырган сорулганы күүседирде, хөйү-биле ажылдаарының чугулазын
үндезинниг бадыткап билири;

өөредилгениң демнежип ажылдаар сорулгазын, ону чедип алыры-биле ниити ажылдаарын
чорудуп билири: хуузунда даалгаларны хуваар, аразында дугуржуп аар, кады
ажылдаарының аргаларын, чорудуун болгаш түңнелин сайгарары;

элээн каш кижилерниң бодалдарын түңнээринге, башкарарынга, даалгалар күүседиринге,
өскелерни дыңнап билеринге белени;

сонуургал болгаш кады ажылдаары эштери-биле харылзаалыын барымдаалап, тыва чогаал
кичээлдеринге демнежип ажылдаарын планнап билири, демнежилге үезинде бодунуң
амы-хууда киржилгезин тодарадыры, бөлүктөп ниити ажылдаарынга команда
кежигүннериниң аразында ажылдарны хуваары;

ниити ажылда бодунуң кезээн күүседир, ооң эки шынарлыг болурун чедип алыры, ол
ышкаш команданың өске кежигүннери-биле ажылын таарыштырып билири;

кады ажылдажылга үезинде ниити бөлүккө бодунуң ажылының шынарын негелде ёзугаар
үнелеп билири;

даанган ажылдарын боттандыраар сорулгазынга дүүштүр командада кижиге бүрүзүнүң эки

түннел чедип алыр дээш киирген үлүүн деңнээри, харыысалгалыын болгаш бөлүккө күүсеткен ажылды түңнээринге белени.

9-ку классты доозуп тура, өөреникчилер дараазында билиглерни шицгээдин алыр:

- тыва литератураның терҮттҮнген, сайзыраан чадаларын билири, терээн чогаал дээрге национал болгаш делегей культуразының болуушкуну, чараш мезҮ-шынарны болгаш ёзу-чацчылдарны салгалдарга дамчыдар арга дээрзин билир;

чогаал дҮРҮмнери ёзугаар чечен сезҮглелдерн долу сайгарып, утказын Үнелеп, чылдагаан болгаш тҮЦнел харылзааларны тодарадып билир. Чогаалдың кол бодалын илередип, сезҮглелди кезектерге чарып, оларга аттар берип, сайгарылганың бедҮҮн планын тургузуп, дылдың чурумалдыг аргаларын тодарадып, бадыткалдыг чижектерге даянып, маадырларның овор-хевиринге шын Үнелелди берип билир;

чогаал сайгарылгазынга улустуң аас чогаалы, ёзу-чацчылдар, тееҮЛҮг барымдаалар болгаш тема, идея, портрет, пейзаж, еске-даа чогаал дҮРҮмнерин холбаштырып билир;

чогаалдарны эртем ёзузу-биле шинчилээри, оларның уран ЧҮҮЛДҮЦ янзы-бҮРҮ хевирлери-биле холбаалыын илередип билир;

руниктиг бижимелдиң дугайын, очулдуруп эгелээн теегуну ееренири, ук бижимелдерде тема, идея, уе, девискээрни тодарадып еерениринге сонуургалдыг болур;

орхон-енисей тураскаалдар дугайын билири, тыва болгаш еске чоннарның уран чуулунде оларның туружун илередип билир;

чагыг аяны, эпистоляр жанры, шулуглел, лиро-эпиктиг чогаалдар, «онегин строфазы» деп билиишкиннер-биле таныжылга;

ниитилел, амы-хуу болгаш ег-буле айтырыгларын кедурген чогаалдар, «ыдыктар», «ат-алдар» болгаш «чоннуң салым-чолу» деп билиишкиннерни билири, оларның чечен чогаалда илереп турарының онзагайын тодарадыр;

шажын-чудулге, тыва ламалар болгаш хуурактарның оворун чураан чогаалдарны билир;

чечен сезуглел, чуруктар, кино болгаш амыдыралчы байдалдарга дууштур чогаадыкчы ажылды кууседип, аннотация бижип билир;

библиотека, словарьлар, тайылбырлыг литература болгаш интернет медээлерин еередилгеге ажыглап, шилип билир.

Тематиктиг план

9 класс – 68 шак

Эгелернин ады	Шагы	Ооң иштинде			
		Хыналда ажыл	Чугаа сайзыра- дылгазы	Класстан дашкаар номчулга	Проект, класс тан дашкаар хемчег
Киирилде кичээл	1				
Мөңгө даштың сырыны	10	1		1	
Таңды, Саян ийи сынның аразынга	28	1	3	3	
Дайын дээрге дарызыг чыт	8		1		
Тос-ла чузун малымайны	6		1		
Аспас дизе, хая көрүн	15	1	2	1	
Ниитизи-биле	68	3	9	4	

9 класс – 68 ш.

Эгелер	Программа аайы-биле темалар	Шаг ы	хуну	Оөреникчилерниң кылыр ажыл-чорудулгазының кол хевирлериниң тайылбыры
Кирилде кичээл	Тыва чечен чогаалдың сайзыралының оруу	1	02.09	Тыва литератураның тыптып, сайзырап келген оруун, бадыткалдыг шингээди өөренир. Таблица-биле ажыл: тыва литератураның тыптып, сайзырап келген оруун торадып өөредир. Тыва чогаалдың сорулгаларын, үндезилекчи-чогаалчыларның сайзыралга салдарының дугайында өөредиглиг чугаага киржир. Литературлуг терминнерни ажыглааары: литературлуг маадыр, овор-хевир, тема, идея болгаш чечен чогаалда көдүрттүнген чидиг айтырыглар, тыва литератураның сайзырап келген оруктары дээш оон өске билиишкиннерниң ужур-утказын билир. Баштайгы тыва чогаалдар, оларның бижиттинген онзагайларыбиле таныжары. Ниити медээден чугула бодалдарны ылгап, демдеглеп билири. Башкы, эш-өөрү-биле аас чугаага киржип, айтырыгларга тода харыылаар.
Мөңгө даштың сырыны	«Култегин»	2	06.09.09	Бурунгу бижимел тураскаалдар, “Култегин” деп чогаалда девискээр, овор-хевирлер дугайында, бижиттинген аянынының дугайын сайгарып өөренир. Тоожуушкун кезектерин тодарадып билир.
	«Означенное суурдан тывылган тураскаал»	1	13.09	Чогаалдың тема болгаш идеязын тодарадыр сайгарылгалыг чугаага бодунуң бодалын илередип билир. Шүлүктү очулдурганының төөгүзүн өөренир. Көжээде бижимелдерни сайгарар эге билиглерни шингээди. Эртеңги-бурунгу бижиктерде чечен үе, чечен девискээр онзагайларын тывар. Дылдың чурумалдыг аргаларының чогаалда онзагайын илередир. Маадырның төрөөн черинге ынакшылды, шынчы чорукту көргүскениниң аянын тодарадыр.
	Ю. Кюнзегеш «Көк-Эл»	1	16.09	Балладаның тема, идеязын, болгаш композициязының онзагайын тодарадып, сюжеттин онзагайын, дылдың чурумалдыг аргаларының ажыглалын илередип билир. Чогаалдың жанрының онзагайын тодарадып чугаалаар. Теманы тодарадырының үндезинин илередип билир. Чогаалда көдүрттүнген чидиг айтырыгга, төөгүлүг болуушкуннарга, КөкЭлдин оворунга, чоннуң дарлакчылар-биле демиселин көргүскениниң хамаарылгалыын тодарадып чугаалаар.
	Ю. Кюнзегеш «Багырның хылыжы»	1	20.09	Чогаалга план тургузуп, эдerti чугаалаар. Бижимел ажылдарның янзы-бүрү хевирлерин күүседир. Немелде материалдар-биле ажыдап билир.
	А. Даржай «Бурунгунуң изи-биле»	1	23.09	Чогаалдың тема, идеязын, үе болгаш девискээр дугайын тодарадып

				билир. Чогаалдың адының символиктиг утказы-биле ажылдап билир. Чогаалдың идеялиг утказын шингээди алырынга үлегер домактарнын, чечен сөстөрнүн салдарын билип турар. Авторнун туружун тодарадып, бот хуузунун бодалдарын аас, бижимел логиктиг шын илередири.
	И. Иргит «Көжээ дажы»	1	27.09	Шүлүктүн идеялиг ужур-утказын, хамааты сорук киришкенин тодарадыр. Мөзү-шынар айтырыының философчу утказын тайылбырлаар. Чагыг мотивин илереткенин, чогаалдың дылының онзагайын тодарадып, ужур-утказын сайгарып шыдаар. Авторнун туружун лириктиг маадырның овурунга даянып, илередир билир.
	КДН. Э. Мижит «Кыйгы»	1	30.09	
	Хыналда ажыл	1	04.10	
	С. Тока «Каргыга чорааным»	3	07,11.14.10	Тыва литературада очерк жанрының сайзыралынга чогаалчының улуг-хуузун тодарадып билир. «Каргыга чорааным» деп очеркти бижээнинин онзагайын иледерип билир. Тоожукчу маадырның омур-хевиринге үнелел бээри, тодаргай үени чогаалда чураанының онзагайын илередип билир. Дылдың чурумалдыг аргаларының онзагайын сайгарып, чогаалдың идеязын илередиринге дээштиг салдарын тодарадыр. Бижимел ажылдарны күүседип билир. Чогаалдың кол болгаш иштики темаларын тодарадып билир.
	Очерк дугайында билиг	1	18.10	Тыва литературада очерк жанрының сайзыралының төөгүзүнүн дугайында чугаага киржир. Очерктин хевирлерин тодрадып шыдаар.
	КДН	1	21.10	
	Эдертиг	1	25.10	
	С. Сарыг-оол «Саны-Мөге»	3	08,11,15.11	Чогаалда чураан болуушкуннарның болгаш Тыва төөгүзүнүн арыннарының харылзаалыын тодарадып билир. Авторнун чогаалды бижээнинин аянын, дылдың чурумалдыг онзагайын илередир. Чогаалда чечен девискээр, чечен үени чогаалдан бадыткалдыг чижектер-биле илередир. Шүлүглелдин маадырларының омур-хевиринге үнелелээр, «прототип» деп билиишкнге дүүштүр чергелештир сайгарып билир. Эгелерге план тургузары. Тыва литературада шүлүглелдин онзагай туружун амыдыралчы байдалдар-биле бадыткап билир. Бижимел ажылдарның янзы-бүрү хевирлерин күүседир. Аянның номчулганы күүседир.
	М. Идам-Сурун «Союспаң»	1	18.10	«Союспаң» деп балладаның тыва литератураның хөгжүлдезинге туружун болгаш ужур-дузазын тодарары. Чогаалчының

				ажылчорудулгазы-биле таныжылга. Балладаның бижиттинген үезин, аас чогаалы-биле холбаалыын тодарадып билир. Портрет, пейзажтың тема болгаш идеи илередиринге салдарлыын тодарадыр.
	ЧТ. Баллада дугайында билиг	1	22.11	Лира-эпиктиг чогаалдарга хамааржыр чогаал жанрларын катаптаар, балладаның тургузуунуң, уjur-утказының онзагайын илередир. Литературлуг терминнер болгаш билиишкиннерни билир, ук билигни сайгарылгага чогулчалыг, билдилиг ажыглап билир.
	С. Пюрбю «Чечек»	4	25,29.11 02.06.12	«Чечек» деп шүлүглелдин бижиттинген төөгүзүн өөренир. кирилде кезээниң уjur-утказын тайылбырлап билир. Тема, идеяның болгаш композициязының онзагайын тодарадып билир. «Онегин строфазы» деп билиишкинниң тыва литератураның З. А. Намзырай. Шүлүк «Аяк хээлиг Тыва чуртум» («Узорчатая моя Тува»). Теория литературы: баллада, лиро-эпический жанр хөгжүлдезиниң оруунга көстүп келгенин өөренир. Шүлүглелдин бижиттингенинде чаңчылчаан тыва шүлүк тургузуундан ылгалдыын тодарадып билир. Композиция тургузуунда – портрет болгаш пейзаж салдарын илередири. Дылдың чурумалдыг аргаларының омур-хевирлер чуруурунга, идеялиг утка илередиринге салдарлыын тодарадыр. Шүлүглелдин тыва литературада туружун тодарадыр. Критиктиг литература-биле ажылдап билир. Орус болгаш тыва литератураны деңней сайгарып өөренир.
	ЧТ. Шулул чогаалының лира-эпиктиг чогаалының дугайында билиг	1	09.12	Литература-теоретиктиг кол билиглерни ажыглап, ажылдап билир: лиро-эпиктиг чогаалдар, баллада, шүлүглел, шүлүктээн роман, оларның тус-тус онзагайын тодарадып билир.
	Эдертиг	1	13.12	
	С. Пюрбю «Кара-Суг», «Хайыракан»	1	16.12	С. Б. Пюрбюнуң хамааты лирикасын өөренип, шингээдир. «Кара-Суг», «Хайыракан» деп чогаалдарда философчу бодалдар, хосталга темазын чырытканының онзагайын тодарадып шингээдир. Бойдус чурумалын бижип тура, кижиниң чер, бойдус-биле чергелешкек хамаарылгалыын илередип өөренир. Лириктиг маадырның иштики сагыш-сеткилин илередир, авторнуң туружун тодарадырынга салдарын тывар. Бижик демдектериниң чогаалда уjur-утказын, дылдың чурумалдыг аргаларын сайгарар.
	З. Намзырай «Аяк хээлиг Тыва чуртум»	1	20.12	Зоя Намзырайның чогаадыкчы допчу-намдары-биле таныжылга. Чогаалдыңхей-аът киришкинниг адының символиктиг, деңнелгелиг уткасын тодарадып билир. Төрээн черниң эрткен, амгы болгаш келир

				үезин илереткениниң онзагайын тодарадыр. Чогаалды сайгарып, дылдын чурумалдыг аргаларының салдарын сайгарар. Риториктиг айтырыгларның, адалгаларның, бижик демдектериниң ужур-утказын, идея илередиринге салдарын тодарадыр.
	Н. Ш. Куулар «Аңнаашкын соонда болчаг»	2	23,27.12	Чогаалдың тема, идеясын тодарадыр, үе, девискээр байдалдарын чечен чураанын тодарадып сайгарып билири. Төөгү болгаш күрүне айтырыы деп билиишкиннерни номда бердинген айтырыгларга дүүштүр сайгарар. Төөгүде эрте-бурунгу түрктөр аразында эвилелчи болгаш чөрүлдээлиг хамаарылгаларның үнүп кээр чылдагааннарын сөзүглелге даянып шийгээдир. Урандай болгаш Аялзаның оворхевирлеринге даянып, хүлээлге (күрүне чергелиг) болгаш сагышсеткил (амы-хуунуң) чөрүлдээзи деп билиишкиннерни сайгарар, ынакшыл темазын ажиткан чугаага киржир.
	Тест-биле ажыл	1	30.12	
	В. Ш. Көк-оол «Хайыраан бот»	4	10,13,17, 20,24.01	Драматург В. Ш. Көк-оол оолдуң чогаадыкчы ажыл-херээ-биле таныжылга. Тыва литератураның сайзыралының төөгүзүндө шииниң быжыг туружун база чогаалдың тема болгаш идея, сюжет болгаш композициясын тодарадып өөренир. Шииниң чөрүлдээниң чидиг талаларын болгаш маадырларның оворхевирин, сюжет шугумунуң тода илереттинип турарын шинчилеп өөренир. Чуртталганың үнези, ынакшыл, мөзү-шынар айтырыгларын херек кырында амыдырал-биле холбаштырып сайгарар чугаага киржир.
	ЧТ. Трагедия – шии чогаалының хевири	1	27.01	Чогаалдың трагедия жанрынга хамаарышканын тодарадыр, литературлуг терминнер-биле ажылдаары: трагедия, чидиг чөрүлдээ, эрте-бурунгу Греция дээш оон-даа өске.
	Чогаадыг «В. Көк-оолдуң «Хайыраан бот» деп шиизинде Караның овор-хевири»	1	31.01	
	КДН. В. Шекспир «Ромео биле Джульетта»	1	03.02	Чогаалдың тема болгаш идеясын илередир. Шекспирниң чогаалдарының тыва дылда очулгазының дугайында өөренир. Очулга ажылынга дүүштүр ханы билдилиг болурун тодарадып өөренир. С. Б. Пюрбюнүң очулгаларының («онегин строфазы») дээштиин тодарадыр.
Дайын дээрге дарызыг чыт	С. Пюрбю «Тулчуушкунче», «Кызыл кош»	1	07.02	Чогаалдың тема болгаш идеясын, бедик көдүрлуушкунун тодарадыр. Лириктиг маадырның овору болгаш бүгү чоннуң сеткил-хайныышкынныг овор-хевирин чергелештир тодарадып сайгарар. Амыдыралда боттуг барымдааларга даянып, чогаалда болуушкуннар болгаш маадырларның овор-хевирин холбаштырып сайгарар. Шүлүк

				чогаалының долу сайгарылгазын күүседир. Балладаның бижиттинген төөгүзүн тодарадыр, тема болгаш идея, тоожукчу маадырның мурнундан хамааты туружу бедик кылдыр чураан – тыва чоннуң Кызыл Армияга бүгү талалыг дузазын көргүскен чоннуң ниитижиткен окур-хевири тодарадыр өөренир. Чогаал маадырларының окур-хевири болгаш чечен үени тайылбырлаар. Чогаалдың композициязын тодарадыр. Шээжибиле аянын номчулганы күүседир.
	С. Сарыг-оол «Белек»	3	10,14,17.02	Тыва литератураның төөгүзүндө тоожунуң туружун тодарадыр. Чогаалдың бижиттинген төөгүзүн, чоннуң ниити бедик көдүрлүүшкүннүг окур-хевири чогаалга даянып, тайылбырлаар. Чоннуң патриотчу аажы-чаңын чураанының онзагайын илередир, сөзүглелдерге бадыткап тайылбырлаар. Дылдың чурумалдыг аргаларын ажыглаанының онзагайын тайылбырлап билер. Чогаалдың социал-төөгүлүг болгаш мөзү-шынар илереткен дээштиг талаларын сайгарып билер.
	О. К. Саган-оол «Арат чоннуң мурнундан»	2	21,24.02	Тыва литературада очерк жанрының сайзыраарына О. К.Саганоолдун кириген үлүг-хуузун тодарадыр өөренир. Чогаалдың очерк жанрының сайзыраарына идиглиг бооп турарын тодарадыр. Идейлиг угланыышкынын болгаш темазын илередир. Тоожукчу маадырның окурун тода ажыдып билер. Чогаалда социал-төөгү болгаш мөзү-шынар айтырыгларын көдүргенин сайгарар чугаага киржир, бодунуу-биле билеп турарын тайылбырлаар.
	Чогаадыг «Тыва чоннуң Ада чурттуң Улуг дайынынга дузазы»	1	28.02	
	С. П. Щипачев «Тыва өңнуктеримге»	1	02.03	
Тос-ла чузун малымай ны	В. Л. Эренчин «Дөнен-Шилгим», «Кадарчы уруг»	1	06.03	Көшкун чоннарның езу-чаңчылдарын чогаалда илереткенин тодарадыр. Чоннуң аътка – шынчы өңнүүнге хамаарылганы илереткенин сөзүглелге болгаш өске үндезиннерге даянып, сайгарар. Чогаалдың идеялиг угланыышкынын болгаш темазын илередир. Шүлүкчүнүн чогаадыкчы ажил-херээ-биле таныжылга. Чогаалдың дылының чурумалдыг онзагайларын тодарадыр. Ынакшыл темазына бижиттинген баштайгы чогаалдарның бирээзи-биле таныжылга. Чогаалдың идея болгаш темазын илередир.Чогаалдың идеялиг утказын илередиринге деталь, диалогтарның салдырын сайгарып билер.
	Е. Т. Танова «Кара-Бай»	3	09,13,16,03	Тоожунуң идеялиг угланыышкынын болгаш темазын илередир. Чогаалда чечен үе, чечен болуушкунну илередип, үениң идеологтук

				угланышынын сөзүглел болгаш амыдырал-биле холбап, тайылбырлап өөренир. Кол маадырның овуру болгаш ооң портотивинин дугайында сайгарып билир. Чогаалда социалтөөгү, өг-бүлө, хуу амыдырал болгаш ниитилел амыдыралын көдүргөн айтырыгларны бодунуу-биле билип турарынга болгаш чогаал сөзүглелдеринге даянып, тайылбырлаар. Дылдың чурумалдыг аргаларын ажыглаанының онзагай дээштиин тайылбырлап билир.
	В. С. Серен-оол «Огже чалалга»	1	20.03	Шүлүктүн тема болгаш идеязын тодарадыр. Тыва чоннуң эрте-бурунгудан бээр оран-савазынга – өггө хүндүткел ёзузун илереткенин чогаалдың лириктиг маадырының овурунга даянып сайгарып өөренир. “Өг”, “октаргай” деп билиишкиннерниң философчу утказының шүлүктө илереп келгенин бадыткалдыг сайгарып билир. Шүлүк чогаалының долу сайгарылгазын күүседир.
	Эдертиг	1	23.03	
Аспас дизе, хая көрүн	А. А. Даржай «Оңгар»	3	03,06,10. 04	Чогаалдың символиктиг адының утказын тодарадып билир. Тоожуда ниити чуруттунган овор-хевирлер-биле ажылдаар. Чогаалда социал-төөгү, мөзү-шынар айтырыгларының көдүрттүнгенин сөзүглелге даянып, тайылбырлаар чугаага киржир. Маадырларның аажы-чаңынга үнелел кылып билир. Чогаалда “оңгар” чурумалы маадырның иштики сагыш-сеткил илередиринин чепсээ дээрзин тайылбырлаар. Литературлуг терминнер ажыглап база чогаал сөзүглелинге даянып, «кижи», «өг-бүлө» болгаш «ниитилел» деп билиишкиннерни сайгарып, тайылбырлап билир.
	А. А. Даржай «Он акша»	1	13.04	Чечен чугааның тема болгаш идеязын тодарадыр. «Адалар болгаш ажы-төл» темазын чогаалга даянып база херек кырында амыдырал-биле холбап, сайгарылгалыг чугаага киржир. Кырган-ава Серинниң ооң оглу Мөңгүн-оолдун аразында хамаарылганы чидиг айтырыгны көдүргенин ханы сайгарып билир. Аваның сагыш-сеткилдин иштики байдалын (психологиязын) монолог дузазы-биле илерткенин сайгарып билир. Детальдарның (боттуг чүүлдерниң), албан бижиктеринин идеялиг утка-хөөнүн илередиринге салдарлыын тодарадып билир. Дылдың чурумалдыг аргаларын, чагааларны ажыглаанының онзагай дээштиин тайылбырлап билир.
	Ф. Ш. Сеглеңмей «Тын дээш демисел»	3	17,20,24. 04	Чогаалдың идеялиг утка-хөөнүн болгаш тематиказын илередип билир. Социал-төөгү болгаш чүдүлгө айтырыгларын сөзүглелге болгаш херек кырында амыдыралда байдалдарга даянып, тодаргай үелерде

			идеологтуг угланыышкыннар-биле холбаштыр сайгарып билир. Маадырларга ниити болгаш тус-тус үнелелди берип билир. Бедик билиг чедип алыр күзелдиг, берге орук эрткен тыва ламаларның болгаш хуурактарның овор-хевири сайгарып билир. Чогаалдың тургузуунуң, дылының онзагайын тодаргай ылгап өөренир. Ном саңынга болгаш Интернет-курлавырларбиле ажылдап билир.
Эдертиг	1	27.04	
М. К. Олчей-оол «Уш чуве ак, уш чуве дошкун», «Уш чуве дудуу»	1	04.05	Чогаалдың тема болгаш идеязын тодарадыр. Аас чогаалы-биле чогаалы-биле холбаазын илередип билир. Тыва шүлүк чогаалында үштээн тывызык-шүлүктер деп хевири-биле таныжар, сөзүглел-биле ажылдап билир. Шүлүктү сайгарып билир. Дылдың чурумалдыг аргаларын ажыглаанының онзагай дээштиин тайылбырлап билир.
КДН. В. Г. Распутин «Дириг чорааш черле утпа»	1	08.05	Чогаалдың тема. идеязын тодарадыр. Солдат шериг хулээлге, дайынче шынчы сөс дугайында чугаага бодалын илередип, киржир. Маадырның овор-хевиригге үнелел бээр. Ниити ажылдаары: «Дириг чорааш черле утпа» деп төлевилелди күүседир.
Э. Б. Мижит «»Субедей	2	11,15.05	Шүлүглелинде тема, идеяны тодаргайлап, чечен үениң онзагайының дугайында өөредилге сайгарылгалыг чугаага киржир, тайылбырлап билир. Чогаалдың композиция тургузуунда онзагай талаларны: Сүбедейниң кыйгызын, Черниң харыызын, Сүбедей болгаш Чиңгис-Хаанның диалогун, харыы-кыйгыны база Сүбедейниң ырызын, авторнуң чогаалды бижиирде философчу аянын, угаапбодаашкынын тодарадып билир. Шүлүглелди сайгарып билир.
А. А. Даржай «Тыва дылым»	1	18.05	Чогаалда тема, идеяны тодаргайлап билир. «Шүлүктураскаадыг» деп билиишкинни тайылбырлап өөренир. Чогаалдың идеялиг угланыышкынын тодарадыр, лириктиг маадырның, ооң хамааты туружун чогаал сөзүглелинге даянып сайгарар, илередип билир. «Ыдык», «ат-алдар» болгаш «чоннуң салым-чолу» деп билиишкиннерниң утка-хөөнү-биле ажылдап билир. Дылдың чурумалдыг аргаларын ажыглаанының онзагай дээштиин илередип, ооң ужур-утказын тайылбырлап билир. Чогаалды сеткил-хайныышкынның номчуур, шээжи-биле аянын чугаалап билир.
Чогаадыг «9-ку класска эң-не сонуграп номчаан чогаалым»	1	22.05	
Тест-биле ажыл	1	25.05	
Туңнел кичээл	1	29.05	

(В настоящем документе
пронумеровано, прошнуровано и
скреплено печатью 20 стр.
Директор Монгуш Монгуш А. С./

